

Sándor János

BARTÓK BÉLA A FÁBÓL FARAGOTT KIRÁLYFI-JA ÉS SZEGED

Száztíz évvel ezelőtt, az 1906-os év forró augusztusának végén, *Bartók Béla Szegeden* címmel rövid tudósítás jelent meg a Szegedi Híradóban:

„Érdekes vendége van tegnap óta Szegednek Bartók Béla, a jeles ifjú magyar zeneszerző és zongoraművész személyében. [...] Népdalgyűjtő körúton van, és egész Magyarországot bejárva, kutat olyan magyar nóták után, amelyek nyomtatásban eddig nem jelentek meg és tősgyökeres magyar jellegűek. Bartók Béla Palicsról jött Szegedre, és kutatásait Bauer¹ tanárjelölt társaságában Alsóvárosban kezdte meg. [...] Kutatói munkásságában Szegeden a helybeli zeneiskola kiváló igazgatója, König Péter² is segédkezik.”³

A látogatásra - Péter Lászlónak⁴ a kitűnő *Bartók Szegeden* című mű szerzőjének, egy 1960-ban írt levélben - Bauer Hilda⁵ így emlékezett: „...fivérem, Balázs Béla, levelet írt édesanyámnak, hogy hangoltassa fel a zongorát, mert Bartók Bélával jön. Bartók nálunk szállt meg a Dugonics tér 2 sz. alatti lakásban, és kb. tíz napig volt nálunk, onnan járták Balázs Bélával a Szeged környéki falvakat.”⁶

Juhász Gyula⁷ a neves szegedi tenoristáról, Ocskay Kornélról⁸ 1919-ben írt cikkében említést tett arról, hogy e szegedi gyűjtőút alkalmával „Ocskay Kornél énekelt, Bartók és Balázs Béla pedig gyűjtögette a szegedi tanyákon, az alvégen és felvégen, az örökké szép és örökké fiatal, igazi magyar népdalokat, balladákat, románcokat.”⁹ Egy későbbi, 1928. december 8-i írásában pedig azt is felidézte, „micsoda nagyszerű öröm volt, amikor Bartókék a *Kőműves Kelemenné* szegedi változatára bukkantak az Alsótanyán, egy változatra, amely úgy különbözött a székely balladától, mint ahogy az Őthalom különbözik a Hargitától.”¹⁰

¹ Bauer Herbert, 1913 után Balázs Béla (1884-1949) író, költő, filmesztéta

² Király (König) Péter (1870-1940) zeneszerző, a szegedi Városi Zenede igazgatója, Juhász Gyula sógora

³ Szegedi Híradó, 1906. augusztus 28. Idézi: Péter László: *Bartók Szegeden* 13.p.

⁴ Péter László dr. (1926-) irodalomtörténész, várostörténész, egyetemi tanár.

⁵ Bauer Hilda (1887-1965) Schilling Oszkárné, tanítónő, emlékiró, Balázs Béla húga

⁶ Idézi: Péter László: *Bartók Szegeden*, 13.p.

⁷ Juhász Gyula (1883-1937) költő

⁸ Ocskay Kornél (1885-1963) operaénekes

⁹ Színházi Újság, 1919. márc. 29.

¹⁰ Közli: Péter László: *Bartók Szegeden*, 15.p.

Szegeden nem keltett különösebb érdeklődést Bartók gyűjtőútja. A város kultúráért aggódo ifjúsága akkor nyáron fontosabb ügyön fáradozott, a német-jiddis nyelvű kabaré megmagyarításán. Éppen ezért szorgalmasan látogatta a Fekete ház kerthelyiségét, ahol a magyar nyelvű Tarka Színpad vívta viadalát az idegen ajkú kabarétársulatokkal. A város satirikus lapja, a Hüvelyk Matyi is e fontos kultúr csatára, a műintézet látogatására ösztökélte a férfinépet. „Tiétök a világ most pajtás, szalmaözvegyek vattok, aztán az orfeumban többen is vannak szép angyalok, jószívűek, hát mulassatok zavartalanul.” Ennek ellenére nem a Fekete ház minden este zsúfolt kerthelyiségében történt világgraszoló dolog, hanem a Dugonics téri Bauer-házban, ahol „Bartók, ha nem járta a vidéket [...] tartózkodott, dolgozott” és „sokat zongorázott.”¹¹ Mert Bartóknak e Szegeden töltött tíz napja mélyítette el a Balázs Bélával való ismeretséget, s vezetett el *A kékszakállú herceg vára* című opera, majd a táncjáték: *A fából faragott királyfi* bemutatásához.

Bizonyosan tudjuk, hogy Bartók Bélát és Balázs Bélát Kodály Zoltán ismertette meg egymással. Nem kellett sok idő ahhoz, hogy kiderüljön számukra, mindketten ugyanarra vágynak: a nép lelkével való találkozásra. Ezért természetes, hogy Balázs Béla teljes mélységében átélte a bartóki, akkor még a többség által elutasított zenét, amikor így írt:

„Vernek, mert versz. Mit vártál egyebet?
Kellemes nem vagy, sem mulattató.
Veled mi történt?

Én tudom, mert én láttalak keresni.
Csongrádi koldus, zord néma tanyák
Között keresni dalt, népdalt, magyart,
Mint jég alatt eleven gyökeret.
És nem találtál.

S melyet találtál, megtalált az téged,
A paraszt bánat elnémított kínja.
És Tiszaháton, oláh havason
El nem eresztett többé, és szívedben
A mosoly megfagyott.”¹²

¹¹ Idézet Bauer Hilda leveléből

¹² Balázs Béla: Bartók Béla

Balázs Béla 1910-es években írt drámai játékaik igen közel álltak Maeterlinck és Hofmannsthal szimbolista színjátékaihoz.¹³ Műveiben a fény és a sötétség, a nappal és az éjszaka, az élet és a halál vívta örök harcát. Az 1910-ben írt balladai ihletésű, mitikus népi misztériuma, *A kékszakállú herceg vára*, mélyen megérintette Bartókot, aki operát komponált belőle, és a kész alkotást 1911-ben be is nyújtotta a Lipótvárosi Kaszinó Operapályázata. A bírálóbizottság azonban a dalművet játszhatatlannak ítélte, éppúgy, mint a Magyar Királyi Operaház. Az érzelmi életében amúgyis rendkívül labilis Bartókot a későbbi színpadi műveiben is uralkodó, legfontosabb költői témájának, a férfi és nő konfliktusának merev elutasítása élete egyik legmélyebb válságperiódusába taszította. Zeneszerzői sérelme és magánéleti problémái kompozíciós kedvét évekre megbénították.

A Nyugatban, 1912-ben megjelent Balázs Béla *A fából faragott királyfi* című műve. A szöveg felkeltette a teljes visszavonultságban élő Bartók figyelmét, aki – Balázs Béla emlékezése szerint – felkérte őt egy módosított, táncjátéknak alkalmas új szöveggel elkészítésére. A librettóból Bartók 1914 és 1916 között írta meg táncjátékát. Keletkezésére meghökkenítő magyarázattal szolgált: „Talán furcsán hangzik, de megvallom, hogy a balett megírására *A kékszakállú herceg vára* c. egyfelvonásos operám mellőzése adott impulzust. Ez a munkám tudvalevőleg egy operapályázaton megbukott. Színrehozatalának legnagyobb akadálya az volt, hogy a cselekmény két személy lelki konfliktusát adja, és a zene is csak ennek elvontan egyszerű ábrázolására szorítkozott. A színpadon semmi más nem történik. Első operámat annyira szeretem, hogy amikor Balázs Bélától a táncjáték szövegét megkaptam, rögtön arra gondoltam, hogy a balett látványosságával, színes, gazdag, változatos történetével lehetővé fogja tenni, hogy két művem egy estén kerüljön színre.”¹⁴

Bartók táncjátéka a lehető legjobb pillanatban készült el. Az Orosz Cári Balett 1899-es operaházi vendégjátékát követően a színház megújította tánctagozatát, élére Nicola Guerra olasz balettmestert állítva.¹⁵ A világhírű táncos mostoha viszonyok között kezdte meg munkáját. A táncosok roppant képzetlenek voltak, ezért az együttest új tagokkal erősítette, technikai színvonalukat tökéletesítette, s az olasz iskola klasszikus erényeit meghonosítva köztük, 1915-re kitűnő együttesé formálta őket. A háború kitörésekor

¹³ Maurice Maeterlinck (1862-1949) belga, Hugo von Hofmannsthal (1874-1929) osztrák költő, drámaíró

¹⁴ Bartók „*A fából faragott királyfi (op. 13.)*”, szerzői nyilatkozat (1917) ld. Bartók Béla írásai I. kötet

¹⁵ Guerra, Nicola (1865-1942) olasz balettmester. 1902-től 1915-ig az Operaház balettjét vezette.

azonban, – olasz lévén, – távozni kényszerült, utódjára a svéd Zöbisch Ottóra hagyva az akkor már európai rangú táncosait.¹⁶ *A fából faragott királyfi* szempontjából szerencsés fordulat, hogy 1912-ben az Operaház élére gróf Bánffy Miklós¹⁷ került. Bánffy, aki maga is kitűnő művész volt, főrendezőjének szerződtette a kor legnagyobb hatású színházi rendezőjét: Hevesi Sándort.¹⁸ A dalszínház két vezetője minden új stílust szívesen fogadott, ezért kaput nyitott a modern törekvések előtt. Bánffynak szívügye volt Bartók művészete, nyilván az ő tekintélye kényszeríthette az opera művészeire a meghökkentően új hangzású darabot.

Így, – bár akkorra Hevesi távozott már az Operából – a partitúra bekerült a patinás épületbe, ám a színpadig vezető útja buktatókkal volt tele. Az operában máig is élő legenda (?) szerint, a zenés színház hét akkori karmestere elvezényelhetetlennek tartotta a művet. „Az Operaház zenekara – úgy halljuk – idegenkedve fogadta a partitúrát” – írta a korabeli kritika. „A muzsikuskok, akik már belekóstoltak Strauss Richárdba kivihetetlennek tartották a rájuk rótt feladatot, és nem bíztak benne, hogy az egyes hangszerek szólamaiból a zenekar együttesen élvezhetővé válik.” Az Operaház Kottaarchívumában megtalálhatók Bartók színpadi műveinek eredeti szólamanyagai, rajtuk a zenészek megdöbbenő ceruzás megjegyzéseivel. Íme ízelítő gyanánt néhány „észrevétel”: „fing”, „nokedli”, egy rajz: álló hímtag, „Fúj! Gazság! ...sza meg de szájba!” ismét rajz: egy akasztott ember, másutt pedig: „Vége a zagyvaléknak.”¹⁹

Nem csoda, ha a muzsikuskok ilyen bejegyzésekre ragadtatták magukat, hiszen még Papp Viktor²⁰, a neves zenekritikus is úgy írt *A fából faragott királyfi* zenéjéről, hogy az „ultramodern, de nagyon kiválóan megcsinált **zenei zavargás.**”

Bánffy azonban határozottan kiállt Bartók műve mellett s ügyéhez nagy-szerű támogatóra talált Tango Egisto²¹ olasz karmester személyében, aki szintén lelkes híve volt Bartók zenéjének. A szecessziós hangulatú díszlet

¹⁶ Zöbisch Ottó (?-1935) svéd koreográfus és balettmester. 1915 és 1924 között volt az operaház balettmestere.

¹⁷ Gróf losonci Bánffy Miklós (1873-1950), író, díszlet- és jelmeztervező, rendező, politikus. 1912 és 1918 között az Operaház intendánsa ill. főigazgatója.

¹⁸ Hevesi (Hoffmann) Sándor (1873-1939) író, kritikus, színiigazgató. 1912 és 1915 között az Operaház főrendezője, 1923-tól 1932-ig a Nemzeti Színház igazgatója.

¹⁹ http://caruso.blog.hu/2011/03/25/bartok_aki_kiverte_a_biztositeket

²⁰ Papp Viktor (1881-1954), erdélyi zeneíró, zenekritikus.

²¹ Tango, Egisto (1873-1951) olasz karmester, 1913 és 1919 között az Operaház főzeneigazgatója. Ő mutatta be

*A fából faragott királyfi*t és *A kékszakállú herceg várát*.

tervezését Bánffy magára vállalta, a kitűnő karmester pedig pontos elemzéssel segítette a bartóki muzsika megértését. A koreográfia és a betanítás, valamint a táncjáték rendezése az Operaház balettmesterére, Zöbisch Ottóra – Balázs Béla csak „svéd tornatanár”-nak nevezte – hárult. Csakhogy ő semmit sem tudott kezdeni egy olyan balettel, amelynek zenéjében nem volt keringő, polka, csárdás, menüett, palotás, vagy egyéb megszokott táncmotívum. Ezért végül a koreográfiát Balázs Béla és maguk a táncosok készítették el. A királykisasszony Nirschy Emília volt, a fabáb Brada Ede, a tündér Keresztes Mariska, a királyfi pedig a szegedi születésű Pallay Anna.²² S bár a bemutató színlapján koreográfusként Zöbisch neve állt, valójában a táncosok maguk alkották meg szerepeiket.

Két hónapi kemény munka után, 1917. május 12-én került sor a táncjáték premierjére, ami egyúttal Bartók első operaházi bemutatója is volt. A nevezetes estére Balázs Béla így emlékezett: „Az utolsó taktus után másodpercekig halotti csend volt a nézőtéren. Egyetlen taps se. De egy pissenés, egy fütty se hallatszott. Láthatatlan roppant mérleg ingott még erre és arra. Mint valami belső vívódás, néma harc folyt a nézőtéren halotti csendben. Aztán a karzaton robbant ki az extatikus taps és ujjongás és magával ragadta a sajtó söpredékét is.”²³

Balázs Béla emlékeiben egy kicsit megszépült a valóság. *A fából faragott királyfi* sikere a kritika részéről egyáltalán nem volt egyértelmű. A Schönberghez²⁴ közelálló Jemnitz Sándor²⁵ zeneszerző például megsemmisítő kritikát írt a bemutatóról a „Signale für die musikalische Welt” című szaklapban, míg Bálint Aladár²⁶ a Nyugatban nagyra értékelte Bartók zenéjét. „E muzsika [...] jajgat, morajlik, beszél az ember helyett, eleven szó, emberi sóhajtás száll ki a hangszerek közül” – írta.²⁷ E két véglet között „mozgott” a többi kritikusi vélemény. Míg a zenéről megoszlottak az álláspontok, a szólótáncosok produkcióját szinte minden bíráló dicsérte. Még

²² Nirschy Emília (1889-1976); Brada Ede (1879-1955); Keresztes Mariska (1897-1980); Pallay Anna (1890-1970)

²³ Fórum, 1948. dec. 12. , Az osztatlan ember. Bartók Béla idézése.

²⁴ Arnold Schönberg (1874-1951) osztrák zeneszerző, a dodekafónia és a szerializmus technikájának megalkotója.

²⁵ Jemnitz Sándor (1890-1963) zeneszerző, karmester, zenekritikus. *Divertimento* című baletjtét 1947-ben bemutatta az Állami Operaház.

²⁶ Bálint (Blum) Aladár (1881-1924) kritikus. Bálint Endre festőművész apja, Szerb Antal író apósa.

²⁷ Nyugat, 1917. 11. sz. *A fából faragott királyfi*

olyan véleményt is olvashattunk, hogy „művészet dolgában nem állnak az orosz balett első táncosai mögött.”²⁸

Az ősbemutató létrejöttében tánctalentumával és koreográfusi készségével jelentős szerepet töltött be a balett címszereplője, a Királyfit bravúrosan eltáncoló Pallay Anna. Ki volt ő, akinek ma már a nevét is elfelejtette szülővárosa, Szeged? A gyarló emlékezet nagyon mostohán bánt Pallay Anna balettművész személyével. Pedig megérdemelné, hogy emlékezzünk reá.

A kitűnő balerina 1890. május 24-én született Szegeden, a Jósika utca 8-as számú házban. Édesapja, Politzer Ádám, szobafestő volt. Anna 1912-ben, a BM 34985/912 sz. engedélyével változtatta nevét Pallay-ra. Mivel korán elkerült Szegedről, nem valószínű, hogy találkozhatott Balázs Bélával. A kiemelkedő tánc tehetséggel megáldott lány tizenkét éves korától a Magyar Királyi Operaházhoz szerződött balettmester, Nicola Guerra tanítványa lett. 1903-tól – mint balettnövendék – már az Operaház tagja, 1907-től 1919-ig pedig magántáncosa. Szólistaként először 1907. december 16-án lépett az Operaház deszkáira a Liszt Ferenc műveire készített *Magyar táncgyűjtemény*-ben. A virtuóz, muzikális, kitűnő technikájú táncosnő szóló feladatot kapott a dalszínház szinte minden repertoáron lévő balettjében. Többek között táncolt *A babatündér*-ben, *A törpe gránátos*-ban, a *Sylvia*-ban, a *Coppélia*-ban, a *Prométheusz*-ban és a *Téli álomban* is.²⁹ Operaházi működésének csúcspontja azonban a Bartók ősbemutató jelentette. Ebben mutatkozott meg koreográfusi talentuma is, melyet később oly sikerrel kamatoztatott.

A százéves Operaház válogatott iratai között található Pallay Annának egy Bánffy Miklós intendánshoz 1918-ban, egy évvel *A fából faragott királyfi* bemutatója után írt kérvénye. Ebben a művésznő további szerződést és fizetésemelést kér. Az írás drámaian mutatja, milyen nehéz körülmények között éltek a háború utolsó évében a balett művészei.

„Immár 10-ik éve vagyok az Operaház prima balerinája – ezen idő alatt teljes ambícióval, kitartó szorgalommal és mindég eredménnyel szolgáltam az intézetet, nem csak a magam szerepeiben, hanem egyik napról a másikra [...] több ízben ugrottam be más helyett. [...] Hiszem, méltányolni fogja kegyelmességed kérésemet, amely a jelenlegi súlyos viszonyok között a legerényebb megélhetést is alig biztosítja számomra, már pedig, hogy

²⁸ Idézi: A budapesti Operaház 100 éve, 163.p.

²⁹ J. Bayer: *A babatündér*, Sziklai Adolf: *A törpe gránátos*, L. Delibes: *Sylvia* és *Coppélia*, L. van Beethoven:

Prométheusz, R. Schumann: *Téli álom*. Ez utóbbi szüzséjét Hevesi Sándor írta.

továbbra is erő és kitartással szolgálhassam az intézetet, erre feltétlenül szükségem van.”³⁰

Kérése teljesítéséről nincs tudomásunk. Azt azonban tudjuk, hogy Bánffy 1918 novemberében távozott főigazgatói székéből, Pallay pedig ősszel táncakadémiát indított a Koronaherceg – ma Petőfi Sándor – utca 3. szám alatt, majd 1919-ben ő is megvált az anyaintézetétől. Ezt követően európai és amerikai városokban turnézott, ahol saját koreográfiáit adta elő, – köztük stilizált magyar táncokat Brahms és Liszt zenéjére – rendszerint vele utazó kis társulatok élén. 1924-ben hazalátogatott Magyarországra, s ősszel egy Színházi Élet est keretében fellépett szülővárosában is. Egy ekkor készült riportban egyebek mellett így nyilatkozott: „Én itt születtem Szegeden, szeretem ezt a várost, nagyon szeretem, örülök, hogy itt lehetek, hogy lejöhettek – látogatóba. Mintha csak az édesanyámhoz jöttem volna. Holnap az lesz az első dolgom, hogy megnézem az öreg Tiszát, meg van-e még, és ha megvan, szöke-e még. Ugye a Tisza nem öszül meg soha? [...] A múltamat ismerik, tudják mit csináltam. A szívemet, a lelkemet vittem a táncművészetbe. Azt teszem most is, és azt teszem, amíg csak élek. [...] Most Pesthez kötnek a szerződéseket, azután ismét külföldre megyek, Bázélbe, Zürichbe, Londonba, Párizsba. Az év végén, ha úgy lesz, ahogy szeretném, valószínűleg kimegyek Amerikába – a dollárok hazájába.”³¹

A kitűnő táncművésznő 1926-ban tért vissza végleg Budapestre férjével, Nádor Jenő³² hírlapíróval, hogy tehetségét táncpedagógiai munkásságának szentelje. Iskolája ekkor a Haris köz 3. alatt működött. Pedagógiai tevékenységéről Pallay nekrológiájában így írt Vályi Rózsi³³: „a tanítást meglepően jól és módszeresen felépített tantervvel” kezdte el „külön hivatásos és műkedvelő táncosok számára. A klasszikus olasz iskolát az oroszok által kultivált módszerrel kibővítve tanította. Plasztika, ritmika, színpadi játék egésszítették ki a klasszikus balettképzést.”³⁴ A klasszikus tánc tanítása mellett Pallay alkalmi táncesték koreografálását, valamint betanítását is vállalta, és a kor társastáncait is elsajátíthatta az, aki beiratkozott tánciskolájába. Jól reklámozott intézetében, – amint a fentiek is igazolják – a mesternő nyitott volt a modern irányzatok felé. Kivételes koreográfusi érzékét bizonyította,

³⁰ Iktatási szám: 1359/1918 sz. Közli: A százéves Operaház válogatott iratai 223.p. 182. irat

³¹ Szeged, 1924. szeptember 13. Művészek Szegeden

³² Nádor (Naschitz) Jenő (1892-1970) hírlapíró. Társadalmi vonatkozású riportjaival keltett figyelmet. A má-

sodik világháború idején a Zsidó Hitközség ügyeivel foglalkozott.

³³ Vályi Rózsi (1907-?) táncörténész, az Állami Balett Intézet egyik alapítója, számos cikk és könyv szerzője.

³⁴ Idézi: Gara Márk: Adatok Pallay Anna balettkiskolájának történetéhez c. tanulmányában

hogy mindig növendékei karakterére és képességére készítette el tánckompozícióit. Jemnitz Sándor – *A fából faragott királyfi* fentebb már említett zeneszerző-kritikusa – ezt egy Pallayról írt kritikájában ki is emelte: „szóva kell tennünk ügyességét, szemességét, amellyel közreműködőinek legelőnyösebb oldalát meglátja, megérzi. Magától értetődik, hogy bemutatkozásukat erről az oldalról eszközi.”³⁵ Tanítványai a legkülönbözőbb társadalmi rétegeket képviselték. Növendéke volt Payer Károly szociáldemokrata politikus leánya Payer Juci, és nála tanult a később neves filmszínésznő, Goll Bea.³⁶ Nemzetközi ismertségét jelzi, hogy tanítványai között néhány külföldit is találunk. Sajat iskolája mellett színpadi mozgást, plasztikát és ritmikát oktatott a Zeneakadémián. Gyakorlati munkája mellett írásokat is közölt a Láng Miklós szerkesztésében megjelent *Mozdulat – Kultúra* című lapban.

A második zsidótörvény őt is minden nyilvános és állami feladatvállalástól eltiltotta. A következő kritikusi években az OMIKE-ben – az Országos Magyar Izraelita Kulturális Egyesületben – működött, és ott koreográfiát készített – egyebek mellett – Goldmark *Sába királynője* című operájához.

A háború után végleg visszavonult, és 1970. április 4-én Budapesten befejezte földi pályafutását. S a Szegedről messze szakadt művészt lassan elfelejtették, még szülővárosában is. Pedig Bartók táncjátéka, *A fából faragott királyfi* a két szegedi: Balázs Béla és Pallay Anna alkotói közreműködése nélkül minden bizonnyal nem született volna meg. Pallay önmagának készített és tehetségesen előadott tánca nélkül talán a zseniális zeneköltő első balettje – a Balázs Béla szerint tudatosan gerjesztett ellenszélben – bukásra ítéltetett volna.

Balázs Bélának szobra áll a Dóm téren, Pallay Anna emléke lassan eltűnik a feledés ködében. Szeged, e múltját, értékeit büszkén őrző város, mely nem fukarkodik az emléktáblák állításával, talán e nemzetközi híri balettművésznek, Bartók egykori alkotótársának is avathatna egyet hajdani szülőháza helyén.

³⁵ u. o.

³⁶ Goll Bea (1927-2014) színésznő. Az 1940-es évek filmsztárja volt. Elfeledve halt meg Zürichben.